

Цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 347.132.6

Іванов Андрій Михайлович

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права
Національній юридичній університет імені Ярослава Мудрого*

Иванов Андрей Михайлович

*кандидат юридических наук, ассистент кафедры гражданского права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Ivanov Andrii

*PhD in Law, Assistant of the Department of Civil Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Блинова Дар'я Віталіївна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Блинова Дарья Витальевна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Blynova Darya

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

Кривний Владислав Євгенович

*студент
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Кривной Владислав Евгеньевич

*студент
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Kryvnyi Vladyslav

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

**СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТА ПРОБЛЕМАТИКА ІНСТИТУТУ
РЕСТИТУЦІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ И ПРОБЛЕМАТИКА
ИНСТИТУТА РЕСТИТУЦИИ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ
УКРАИНЫ
CURRENT STATE OF DEVELOPMENT AND PROBLEMS OF THE
INSTITUTE OF RESTITUTION IN UKRAINIAN CIVIL LAW**

Анотація. Дана стаття є науковим дослідженням, що прямо пов'язане з визначенням місця реституції, кола її проблем та прогнозів на подальший її розвиток у сучасному цивільному праві України. Стаття формує та надає нам визначення самого поняття, що розглядається, як у загальному його значенні, так і безпосередньо у цивільно-правовому аспекті. Окрім цього, характеризуються основні ознаки, визначається пріоритетна функція реституції. Далі розглянуті види реституції, зокрема двостороння та одностороння, розповідається про їх місце у сучасній науці та законодавстві, порівнюючи з тим, що було раніше. Проаналізовані статті, де реституція безпосередньо згадується, вказані відповідні випадки. В статті проведено детальне розмежування понять реституції та ввідикації, охарактеризовані ознаки останньої, зокрема спільні та відмінні для даних понять. Реституція розглянута також і як категорія міжнародного права в контексті відносин між Україною та Європейським Союзом, сформована авторська точка зору з цього приводу, запропоновані ідеї щодо вирішення проблемних питань та використання європейського досвіду пов'язаного з розвитком реституції. За

результатами дослідження підведено підсумки, в яких зазначено важливість реституції у цивільному праві, узагальнено коло її проблем та запропоновані варіанти їх вирішення, а також описані сподівання щодо подальшого шляху розвитку поняття, що було розглянуте.

Ключові слова: правочин, наслідки правочину, реституція, недійсність правочину, виндикація, українське законодавство, європейський досвід.

Анотація. Данная статья является научным исследованием, которое напрямую связано с определением реституции, круга её проблем, а также прогнозов дальнейшего его развития в современном гражданском праве Украины. Статья формирует и предоставляет нам определение самого понятия, рассматриваемого как в общем его значении, так и непосредственно в гражданско-правовом аспекте. Кроме этого описываются основные характеристики, определяется приоритетная функция реституции. Далее рассмотрены виды реституции, в частности односторонняя и двусторонняя, рассказывается об их месте в современной науке и законодательстве в сравнении с тем, что было раньше. Проанализированы статьи, где реституция непосредственно упоминается, указаны соответствующие случаи. В статье сделано детальное разграничение понятий реституции и виндикации, охарактеризованы признаки последней, в частности общие и отличительные для данных понятий. Реституция рассмотрена также как и категория международного права в контексте отношений между Украиной и Европейским Союзом. Сформирована авторская точка зрения по этому поводу, предложены идеи решения проблемных вопросов и использованию европейского опыта связанного с развитием реституции. По результатам исследования подведены итоги, в которых указана важность реституции в гражданском праве, обобщено круг её проблем и

предложены варианты их решения, а также описаны надежды относительно дальнейшего пути развития понятия, которое рассматривалось.

Ключевые слова: *сделка, последствия сделки, реституция, недействительность сделки, виндикация, украинское законодательство, европейский опыт.*

Summary. *This article is a scientific study that is directly related to determining the place of restitution, the range of its problems and forecasts for its further development in modern civil law of Ukraine. The article forms and provides us with a definition of the concept itself, which is considered, both in its general meaning and directly in the civil law aspect of it. In addition, the main features are characterized, the priority function of restitution is determined. Then, types of restitution, in particular bilateral and unilateral, are described. Their place in modern science and law, compared with what was before, also analyzed. The laws where restitution is directly mentioned is analyzed, the corresponding cases are specified. The article distinguishes in detail the concepts of restitution and vindication, describes the features of the last, in particular common and different for both of these concepts. Restitution is also considered as a category of international law in the context of relations between Ukraine and the European Union, formed an author's point of view on this issue, proposed ideas for solving problems and using European experience related to the development of restitution. The results of the research indicate the importance of restitution in civil law, summarize the range of its problems and suggest options for their solution and also describe the hopes for further development of the concept under consideration.*

Key words: *transaction, consequences of the transaction, restitution, invalidity of the transaction, vindication, Ukrainian legislation, European experience.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української цивілістики, як науковців, так і законодавця, а також і правників-практиків цікавлять недійсні правочини, їх природа, а найголовніше – наслідки. Одним з них саме і є реституція. Необхідно зазначити, що за таким цікавим словом, що має явно не слов'янське походження, а сягає більш глибокого рівня правової культури, стоїть не просто механізм, а ціла ідея, що здатна втілити бажання встановлення справедливості між суб'єктами недійсного правочину. Оскільки суспільна значущість цього терміну має настільки вагоме значення, то логічним буде й те, що важливо піддавати аналізу усі проблеми та спірні моменти, що виникають з цього приводу, а також намагатися давати відповіді на питання, що хвилюють.

Аналіз останніх досліджень. Деякі проблеми дослідження ролі інституту реституції, пов'язаної з сучасним станом розвитку та висвітленням її проблематики у цивільному аспекті, розглядалися у працях багатьох експертів та науковців. Багато з них стали фундаментом для написання статті. На прикладі таких, як: Кот С. І. [1], Романюк Я. М., Майстренко Л. О. [5], Іваненко М. А. [6], Ткаченко А. В. [7].

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є з'ясування природу терміну реституції, її місця в українському цивільному праві, а також проаналізувати особливості її сьогоденного правового статусу, проблематику в цій сфері. Окрім цього, необхідно приділити увагу майбутньому цього терміну, зокрема в контексті відносин незалежної України з Європейським Союзом.

Виклад основного матеріалу. Інститут історії України Національної Академії Наук надає наступне визначення поняттю. Реституція (від лат. *restituere, restitutio in integrum* – відновлення в первісному стані, відновлення положення та статусу, повернення, відшкодування) – норма рим. права, яка стала важливою частиною сучасних цивільно-правових відносин та законодавства загалом у більшості країн світу, а також

міжнародно-правових відносин. В юридичній практиці застосовується переважно в контексті відновлення права власності на незаконно відчужене майно [1]. Відразу ж з такого досить широкого і змістовного визначення можна зробити висновок, що реституція як правове явище вийшла за межі цивільного права, але ми будемо намагатися розглядати це поняття саме у межах відповідної галузі.

Якщо абстрагуватися від широкого розуміння наукового терміну реституції і розглядати його саме у цивільно-правовому аспекті, то вона є правовим наслідком недійсності правочину відповідно до якого сторони мають бути поновлені у первісному стані, що існував до вчинення правочину, а якщо таке повернення неможливе – відшкодування вартості того, що було одержано. Важливим є той факт, що відшкодування вартості має вчинятися не за тими цінами, які були на момент вчинення правочину та не за тими, що були актуальними на момент визнання його недійсним. Для такого випадку мають місце саме ті ціни, що склалися на момент безпосереднього відшкодування.

Основною функцією реституції, яка фактично, стоїть на першому місці у їх переліку є саме правовідновлювальна. Адже поновлення у правах, що склалися до вчинення правочину саме і є метою цього явища. Така функція є також центральною і для іншої категорії цивілістики – а саме, цивільно-правової відповідальності. Але, все ж таки, ці поняття доцільно розмежовувати, зокрема їх природа та випадки застосування мають відмінності.

Повертаючись до реституції, виникає досить важливе питання, чи є можливість, все ж таки, поновити у правах і загальному стані з максимальною точністю. Тут відразу можемо зазначити, що така спроможність є досить дискусійною, адже реституція – не повернення у часі, який вже сплив, тож дійсно повернутися до ситуації, що склалася раніше й при цьому не змінити часовий проміжок це досить складно, а таке

відновлення порушених прав воно є досить неідеальним і завжди, в тій чи іншій мірі, буде відрізнятися. Звичайно, в цьому є певні правові проблеми, проте у ситуаціях, коли вчинити більш вдало або доцільніше неможливо, реституція є чи не найкращим варіантом серед усіх способів захисту порушених прав.

У якому порядку відбувається застосування реституції? Відповідно до п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 №9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», до суду має бути поданий позов двох видів: або про визнання оспорюваного правочину недійсним і застосування наслідків його недійсності або про застосування наслідків недійсного нікчемного правочину [2]. Різниця між цими позовами є дуже простою, кожен з них має місце залежно від того яким є вид недійсного правочину – оспорюваним чи нікчемним відповідно.

Як зазначено у статті 216 Цивільного Кодексу України [3], дійсно одним із наслідків є поновлення сторін у первісному стані, тобто у тому, що вони мали до вчинення недійсного правочину. Таке явище у правовій науці і отримало назву реституції, що було вже згадано раніше. Така реституція вважається двосторонньою, але за умови, якщо вона застосовується щодо двох сторін. Пояснюючи на простих прикладах, обидві сторони правочину мають щось повернути одна одній і лише після цього вони матимуть змогу повернутися у первісний правомірний стан.

В тих випадках, коли недійсний правочин може виконати лише одна сторона, реституція вважається односторонньою. Цікавим є те, що одностороння реституція була прямо закріплена у Цивільному Кодексі УРСР, але не отримала цього закріплення у Цивільному Кодексі незалежної України. Хоча пряма можливість її застосування закріплена у цьому нормативно-правовому документі. В цьому саме вбачається ситуація, яка може створювати певні правові проблеми, зокрема колізії.

Сьогодні реституція є лише науковою категорією, яку, на жаль, прямо не використовує законодавець [4, с. 98-99]. З іншого боку, вона прямо впливає із ч. 1 ст. 216 ЦК.

Загальним правилом майнових наслідків щодо недійсності правочину є також двостороння реституція. За таких умов кожен із зазначених учасників має прямий обов'язок щодо повернення контрагенту в натурі все, що він міг отримати/отримав від недійсного правочину. Але у разі неможливості такого діяння внаслідок споживання або використання цього майна, то вартість майна повинна відшкодуватись грошима за тими відповідними цінами, які існують на момент відшкодування. Випадки ж, що пов'язані з застосуванням двосторонньої реституції передбачені, зокрема, статтями 218, 219, 220, 221, 222, 226, 227, 229, 233 ЦК та іншими. Спробуємо конкретизувати та навести конкретні приклади:

1) правочин визнаний недійсним внаслідок недодержання письмової форми правочину у тих випадках, коли така форма правочину є обов'язковою (ч. 1 ст. 218, ч. 2 ст. 547 ЦК України);

2) правочин порушує чи не відповідає вимогам закону про нотаріальне посвідчення одностороннього правочину (ст. 219 ЦК України);

3) правочин порушує чи не відповідає вимогам закону про нотаріальне посвідчення договору (ст. 220 ЦК України);

4) суб'єктом правочину є недієдатна або обмежено дієдатна особа, яка при вчиненні правочину вийшла за межі своєї цивільної дієдатності або ж особа не усвідомлювала значення своїх дій й не могла цього зробити, а також не була в стані вільно ними керувати (ст. 223, 225–226 ЦК України);

5) правочин вчинений малолітньою особою, яка не досягла 14 років, та неповнолітньою особою віком від 14 до 18 років, якщо вони перевищили межі своєї цивільної дієдатності (ст. ст. 221–222 ЦК України);

- б) правочин вчинений юридичною особою, яка не мала права на його вчинення (ст. 227 ЦК України);
- 7) правочин визнаний недійсним внаслідок помилки, обману, насильства та тяжкої обставини (ст.ст. 229–231, 233 ЦК України);
- 8) правочин вчинений з порушенням публічного порядку та без дозволу органу опіки та піклування (ч.ч. 1, 2 ст. 228, ст. 224 ЦК України);
- 9) правочин визнаний недійсним через те, що вчинений у результаті зловмисної домовленості однієї сторони з іншою (ст. 232 ЦК України);
- 10) фіктивний правочин (ст. 234 ЦК України).

Важливим аспектом в даному питанні є також відшкодування набувачем доходів, які за інших обставин мав би одержати потерпілий (а саме недержаних доходів).

У разі якщо такий, вже встановлений недійсний правочин, було вчинено задля досягнення мети, що завідомо могла суперечити не тільки інтересам особи, а й держави, то у випадку, коли такі дії виконували обидві особи, все одержане ними майно за правочином переходить у дохід держави за рішенням суду. Коли ж такий правочин умисно вчинила тільки одна особа, то все одержане майно іншої сторони стягується в дохід держави і все належне з неї переходить до першої сторони на відшкодування отриманого.

З цього стає зрозуміло, що реституція має місце у широкому спектрі випадків, пов'язаних з недійсністю правочину, а отже – її місце, як інструмента встановлення справедливості у цивільному праві характеризується неабиякою важливістю.

Проте, варто пам'ятати про відмежування поняття «реституції» від «віндикації». Відтак, реституція та віндикація є головними цивільно-правовими способами захисту порушених майнових прав особи [5, с. 29]. Головною відмінністю цих двох понять є те, що за суб'єктивним складом

віндикація не обмежена колом осіб щодо здійснення права витребування, (переважне право власник або іншої особа, яка правомірно володіє), а правовідносини, що виникають у порядку реституції суттєво обмежені колом їх учасників [6, с. 20-23]. Наступна відмінність полягає у тому, що з віндикаційним позовом з вимогою про повернення майна може звертатися власник, який не володіє майном, до володіючого не власника; за реституції у набувача не виникає і не може виникнути право власності.

Так, у свою чергу реституція обирається як належний та невід'ємний спосіб захисту порушених прав у випадку, якщо:

- потерпілий пред'являє вимогу про визнання недійсним правочину учасником якого він був і домагається повернення у його власність тієї речі, яку він передав іншій стороні (набувачу) за цим правочином;
- річ перебуває у володінні іншої сторони правочину, якій вона була передана;
- річ на момент визнання правочину недійсним зберіглася в натурі.

Для віндикації необхідно виокремити певні умови, при настанні яких її застосовують:

- предмет віндикації – лише речі визначені індивідуальними характеристиками/ознаками;
- вимога може бути пред'явлена безпосередньо стосовно речі, власником якої є особа, яка пред'являє таку вимогу; така річ має перебувати у чужому незаконному володінні;
- власник має фактичне право вимагати повернення свого майна за віндикаційним позовом лише у тому разі, коли інша особа володіє його майном незаконно. За своєю суттю і реституція, і віндикація є цивільно-правовими інститутами, реалізація яких спрямована на відновлення порушеного права. Проте, для того, щоб з впевненістю

розмежувати ці два інститути необхідно проаналізувати характерні риси та особливості обох категорій у їх співвідношенні.

Підсумовуючи вищесказані відмінності, зазначимо: віндикація є належною тоді, коли майно перейшло до особи набувача і вона вважає себе власником такого майна, за умови передбачення зворотного право власності попереднього власника, адже була відсутня відповідна правова підстава для переходу такого права [7]. Реституція ж застосовується у випадках, коли у набувача ні за яких підстав володіння не виникає і не може виникнути права власності на майно, оскільки перехід права на таке майно відбувся безпідставно без створення правових наслідків (на підтвердження недійсності правочину).

До питання визначення стану розвитку та проблематики реституції на теренах України належним чином потребує розгляду застосування цього інституту в сучасних українських реаліях.

Дедалі частіше починають з'являтися прогнози економічного колапсу в Україні через поширення вимог щодо неминучих виплат компенсацій і повернення майна законним спадкоємцям тих, хто володів ними до 1917 року і II Світової війни, неодмінно пов'язуючи це з підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (далі – ЄС) в межах зрівняння українського законодавства до європейських норм.

Справа в тому, що у суспільній думці проблема реституції набула особливої актуальності через своєчасне підписання Україною Угоди про Асоціацію з ЄС, що неодмінно зобов'язує її пристосувати (адаптувати) національне законодавство відповідно до законодавства Євросоюзу. Євроінтеграційний курс сучасної української держави передусім був закріплений навіть в самому Основному Законі держави – Конституції: Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського

народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, приймає цю Конституцію – Основний Закон України [8]. Так, реституційні питання дедалі все більше пов'язують з кампанією проти української Угоди про асоціацію з ЄС. Для цього існують безліч підстав, а також прибічників такої угоди, проте дане питання варто розглянути з цивільно-правового аспекту.

Варто відмітити, що наразі українське законодавство майже не готове до введення інструменту реституції. Відповідно, необхідно спочатку розглянути практику європейських держав, які вже запровадили у власне законодавство вирішення даної проблематики, перш ніж говорити про запровадження механізмів реституції в Україні. Тим самим, аналізуючи певні недоліки наявної правової бази країн ЄС та роблячи висновки стосовно впливовості та необхідності інтегрування якісних змін до законодавчої бази, Україна може підготувати власну нормативно-правову базу, уникаючи вад і помилок.

Важливим фактором тут є те, що у європейській практиці доволі широко використовуються, задля збереження правового становища, міжнародні інституції захисту прав людини. Проте, визнавши право власності одним із прав людини у Загальній декларації прав людини, держави не прагнуть включати в міжнародні договори про захист прав людини норми про захист права власності [9]. Гарантії права власності, закріплені в ст. 1 Першого Протоколу є лише абстрактними, а призма реального життя допускає експропріація, різні форми здійснення контролю за її використанням, якщо доведено, що цього потребують суспільні інтереси. У разі встановлення ЄСПЛ порушення положень статті цього Протоколу повинна бути застосована реституція, але у нього немає такої чітко визначеної правомочності. Виходячи з такого зауваження, стає зрозуміло: обов'язок здійснити реституцію не впливає автоматично з обов'язку виконати рішення Європейського суду. Судова практика

свідчить про найбільш ефективний спосіб усунення наслідків допущеного порушення як повернення землі, але якщо реституція не буде здійснена протягом шести місяців, позивачу необхідно відшкодувати збитки.

Держави європейської співдружності мають достатній досвід в порядку проведення реституції беручи за основу міжнародні стандарти, запроваджених у таких актах: Загальній декларації прав людини, Європейської конвенції про захист прав людини та застосуванням прецедентної практики вирішення спорів Європейським судом з прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [10]. Як свідчить практика, законодавчо закріплене право повернення незаконно вилученого майна або виплата справедливих компенсацій дійсним власникам майна існує в разі неможливості його повернення.

Виділяють декілька варіантів відновлення права власності на втрачене майно, запропонованими країнами ЄС, або через його пряме повернення колишнім власникам, їх нащадкам, або обмін на аналогічний вид майна, грошову компенсацію вартості майна або надання спеціальних цінних паперів. Процес та засоби встановлення порядку здійснення реституції різняться залежно від обраного варіанту відновлення порушеного права: самостійний пошук зацікавленою особою доказів втраченої власності і судового вирішення питання до створення спеціальних державних органів і фондів, які займалися проблемами реституції. Виходячи з власних можливостей, кожна держава встановлює терміни та умови відновлення втраченого права власності, затверджує певні привілеї та обмеження у проведенні реституції.

Тож, враховуючи наявний європейський досвід, Україна має можливість скористатися прикладами реституційного законодавства подекуди сусідніх країн і, як наслідок, самостійно визначитися щодо принципів, методів та порядку запровадження цього правового інституту права власності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, реституція, як цивільно-правовий інститут, залишається найбільш прийнятним та ефективним засобом захисту права власності за недійсним правочином. Зазначені нагальні проблеми в інституті реституції вимагають проведення широкомасштабних і довготривалих просвітницьких, а також суспільно-політичних заходів. Подальший огляд проблематики та випадків, пов'язаних із запровадженням реституції в Україні, є невідкладною потребою сьогодення, оскільки неможливо зовсім уникнути її розв'язання, навіть через певний проміжок часу. Тому, незважаючи на зазначені труднощі, якщо в Україні буде ухвалено закон про реституцію, то ним повинен вводитися новий правовий порядок, який сприятиме дійсній результативності перерозподілу власності в Україні.

Література

1. Кот С. І. Енциклопедія Історії України: Реституція. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Restytutsiia>
2. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочину недійсними : Постанова Пленуму Верховного Суду України №9 від 06.11.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text>
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*, 2003. № 40–44. Ст. 356.
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / [за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця]. [4-те вид., перероб. і доп.]. К. : Юрінком Інтер, 2011. Т. 1. 2011. 808 с.
5. Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Реституція, віндикація, кондикція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення та

- розмежування. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 10 (170). С. 22–31.
6. Іваненко М. А. Співвідношення правових інститутів реституції та ввідикації у цивільному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 1-6. Том 2. С. 20–23.
 7. Ткаченко А. В. Що таке ввідикація та «з чим її їдять». Протокол. URL: [https:// protocol.ua/ua/shcho_take_vindikatsiya_ta_z_chim_ii_idyat/](https://protocol.ua/ua/shcho_take_vindikatsiya_ta_z_chim_ii_idyat/)
 8. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
 9. Universal Declaration of Human Rights. URL: [http://www.universalrights.net/main/ declarat.htm](http://www.universalrights.net/main/declarat.htm)
 10. Рамки компетенції і поведінки – European Commission // DG-ADMIN. URL: <http://ec.europa.eu>
 11. Солом'яний В.Р. Поняття та види реституції. Наукові записки. Том 103. Юридичні науки. С. 91–95.

References

1. Kot S. I. Yentsiklopediya Istorii Ukraïni: Restitutsiya. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Restytutsiia>
2. Pro sudovu praktiku rozglyadu tsivilnikh sprav pro viznannya pravochinu nediysnimi : Postanova Plenumu Verkhovnogo Sudu Ukraïni №9 vid 06.11.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text>
3. Tsivilniy kodeks Ukraïni vid 16 sichnya 2003 r. // Vidomosti Verkhovnoï Radi Ukraïni, 2003. № 40–44. St. 356.

4. Naukovo-praktichnyi komentar Tsivilnogo kodeksu Ukraïni: u 2 t. / [za red. O. V. Dzeri (ker. avt. kol.), N. S. Kuznetsovoi, V. V. Lutsya]. – [4-te vid., pererob. i dop.]. K. : Yurinkom Inter, 2011. T. 1. 2011. 808 s.
5. Romanyuk Ya. M., Maystrenko L. O. Restitutsiya, vindikatsiya, kondiktsiya, vidshkoduvannya shkodi: okremi aspekti spivvidnoshennya ta rozmezhuvannya. Visnik Verkhovnogo Sudu Ukraïni. 2014. № 10 (170). S. 22–31.
6. Ivanenko M. A. Spivvidnoshennya pravovikh institutiv restitutsii ta vindikatsii u tsivilnomu pravi Ukraïni. Naukoviy visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Seriya «Yurisprudentsiya». 2013. № 1-6. Tom 2. S. 20–23.
7. Tkachenko A. V. Shcho take vindikatsiya ta «z chim ii idyat». Protokol. URL: [https:// protocol.ua/ua/shcho_take_vindikatsiya_ ta_z_chim_ii_idyat/](https://protocol.ua/ua/shcho_take_vindikatsiya_ta_z_chim_ii_idyat/)
8. Konstitutsiya Ukraïni: Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR // Baza danikh «Zakonodavstvo Ukraïni». VR Ukraïni. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Universal Declaration of Human Rights. URL: [http://www.universalrights.net/main/ declarat.htm](http://www.universalrights.net/main/declarat.htm)
10. Ramki kompetentsii i povedinki – European Commission // DG-ADMIN. URL: <http://ec.europa.eu>
11. Solom'yanii V.R. Ponyattya ta vidi restitutsii. Naukovi zapiski. Tom 103. Yuridichni nauki. S. 91–95.